

Ю.С. Погорелов, д-р екон. наук, проф.

КАТЕГОРІЯ РОЗВИТКУ ТА ЇЇ ЕКСПЛЕЙНАРНИЙ БАЗИС

Розкрито зміст розвитку як загальнонаукової категорії з трьох взаємозв'язаних сторін: як закон, як принцип і як явище. Уточнено поняття "розвиток підприємства" і його місце в системі економічних категорій і понять. Введено поняття "експлейнарного базису розвитку", показано його призначення, розглянуті його зміст, структура і стан елементів.

The essence of development as the common scientific category is analyzed on the three points of view: as a law, as a principle, as a phenomenon. The notion "enterprise development" is specified. The place of "enterprise development" notion in the system of economic categories and notions is shown. The notion of development explanatory basis is proposed. The purpose, essence, structure and elements of development explanatory basis are considered.

Ключові слова: розвиток, підприємство, категорія, експлейнарний базис.

Keywords: development, enterprise, category, explanatory basis.

Розвиток традиційно пов'язується з переходом можливості в актуальне буття, процесом переходу до більш якісного стану, якісними позитивними змінами, придбанням нової якості, рухом та трансформаціями цілісних систем, процесами підсилення, зростання, зміцнення, покращання тощо. В економіці розвиток почав вивчатися під впливом об'єктивних обставин й отримав поширення як на макро-, так і на мікрорівні – рівні окремого підприємства. Розвиток як загальноекономічна категорія є проекцією загальнонаукового розуміння розвитку на об'єкти економічної науки. Сьогодні розвиток є одним з найважливіших понять сучасної економіки. Саме з ним пов'язують підвищення конкурентоспроможності вітчизняних промислових підприємств та національної економіки в цілому.

Результати дослідження природи розвитку підприємства мають стати фундаментальною, теоретичною базою щодо наукового уявлення про розвиток підприємства та його характеристики, сприяти подальшому розвитку теорії економічного розвитку та теорії конкуренції, а також розробці механізмів формування конкурентоспроможної національної економіки в умовах глобалізації.

Поняття розвитку часто використовується в наукових працях з економіки та управління. Більшість авторів оперує поняттям розвитку майже автоматично, не акцентуючи уваги на його природі та змісті. Особливо яскраво ця автоматичність видна при застосуванні поняття розвитку стосовно підприємства. Більш того, поняття розвитку підприємства в наукових працях доволі часто ототожнюється зі схожими, але іншими за змістовним наповненням поняттями – еволюції, удосконалення, зростання, зміни, функціонування, які використовуються як синонімічні поняття розвитку.

В українській науці склалася наукова школа з проблематики розвитку, де слід відзначити, перш за все, дослідження В.С. Пономаренка [6,7], О.В. Раєвської [8], А.В. Гриньова [2], В.І. Ляшенка [5], С.М. Ілляшенка [3], В.Г. Герасимчука [1]. Ними сформовані засади управління розвитком підприємства, розроблені відповідні моделі та управлінський інструментарій. При цьому все ж такі йдеться вже про управління розвитком. Є підстави стверджувати, що українська наукова школа пройшла мимо феномена розвитку підприємства, сприйняла його апріорним об'єктом управління без належного вивчення. Зокрема слід визнати відсутність одностайності думок щодо тлумачення розвитку підприємства, не створено його експлейнарний базис, майже не вирішені питання оцінювання розвитку підприємства. Але ж управління розвитком підприємства має спиратися, перш за все, на знання про природу розвитку і враховувати його характеристики. Тому потрібні дослідження природи розвитку підприємства, його передумов, причин та рушійних сил. результати якого мають стати основою виявлення характеру, форм вияву розвитку, вибору параметрів, з використанням яких можна оцінити розвиток підприємства, вибрати й організувати виконання оцінки в управлінні розвитком підприємства. Тому метою статті є розгляд категорії розвитку підприємства та його експлейнарного базису.

Розвиток як філософська і загальнонаукова категорія протиставляється незмінному буттю, буття є обов'язковою умовою розвитку, а розвиток є іманентним буттю. Розвиток як загальнонаукова категорія розглядається з трьох сторін: як закон, як принцип та як явище. Розвиток як закон характеризує перехід від одного буття до іншого, причому наступний стан буття буде іншим за попередній за кількісними або якісними характеристиками. Традиційно вважається, що наступний стан буття буде кращим за попередній. Розвиток як явище є протилежним до буття, яке знаходиться в незмінному стані. Розвиток як принцип є іманентною рисою буття, його невід'ємною характеристикою, що також зумовлює можливість подальших змін буття.

Близькими до поняття "розвиток" і певним чином синонімічними йому є поняття "експлікація", "генезис", "еволюція", "еманація", "діахронія". Але вони характеризують окремі види розвитку або розвиток певних об'єктів, тобто їх не можна визнати тотожними розвитку. Загальнотеоретичне обґрунтування поняття розвитку є доволі різним: еволюціонізм Г. Спенсера, діалектика Г.В.Ф. Гегеля, емерджентизм Л. Морґана, ідея "природної зумовленості" Аристотеля, феноменологічний підхід (Е. Гусерль, М. Хайдеггер, Г. Ромбах, Н. Гартман). Сьогодні розвиток як загальнонаукова категорія розглядається крізь призму кількісних та якісних змін у функціонуванні системи, які характеризуються багатомірністю, спрямованістю й часто незворотністю, накопичуються і зумовлюють перехід системи до якісно іншого стану.

Розвиток як загальноекономічна категорія є проекцією загальнонаукового розуміння розвитку на об'єкти економічної науки. В хронології дослідження розвитку як загальноекономічної категорії виділяються розробки Дж. Б. Кларка з розвитку економіки, У. Росту та Г. Спенсера із суспільного розвитку, Й. Шумпетера з каузальних основ розвитку економіки, а також сукупність математичних моделей, які

пояснюють явища розвитку залежно від впливу низки чинників. Зміст розвитку як загальноекономічної категорії розкрито через умови його виникнення (зміни, єдність та зумовленість наступного більш досконалого стану попереднім, менш досконалим), характерні риси (наявність усвідомленої або неусвідомленої мети, внутрішнього прагнення суб'єкта або об'єкта розвитку, іманентність дискретних стрибків, які на певний час створюють стан нестабільності, наявність певного механізму гомеостазису, неповна залежність від суб'єкта розвитку, безупинність та умовна дискретність), принципи та за результатами аналізу думок вчених.

Розвиток підприємства слід досліджувати відповідно до вибраних принципів: використання для визначення закономірностей існування підприємств міждисциплінарного та системного підходів; визнання сучасного підприємства складною відкритою системою; зосередження уваги у дослідженні сучасного підприємства не лише на вивченні способів упорядкування економічних та соціальних процесів системи підприємства, а й на причинах нестабільності, нелінійності їхніх зв'язків із зовнішнім середовищем; своєчасне змінювання гносеологічних концепцій для забезпечення ефективності дослідження складних динамічних економічних і соціальних процесів.

Розвиток підприємства пропонується розглядати як безупинний процес, що відбувається за штучно встановленою або природною програмою як зміна станів підприємства, кожен з яких є якісно іншим за попередній, через що у підприємства як у більш складної системи виникають, розкриваються та можуть бути реалізовані нові можливості, нові властивості, якості та характерні риси, які сприяють здатності підприємства виконувати нові функції, вирішувати принципово інші завдання, що зміцнює його позиціонування в зовнішньому середовищі і підвищує здатність протидіяти його негативним впливам.

Розвиток підприємства руйнує його рівновагу. Дослідження типового стану підприємства, дії закону ентропії стосовно підприємства, визнання перебування підприємства в різні періоди діяльності в рівноважній і нерівноважній областях дозволили встановити, що рівновагу в діяльності підприємства й у його відносинах із зовнішнім середовищем слід вважати частковим випадком, окремим станом в конкретний момент діяльності підприємства або достатньо нетривалим станом, тому що постійні зміни зовнішнього середовища потребують відповідної реакції підприємства, яке не є авторівноважною системою.

Розвиток підприємства пов'язаний з іншими поняттями та економічними категоріями – потенціалом підприємства, конкуренцією, конкурентоспроможністю підприємства, його економічною безпекою, адаптацією до зовнішнього середовища, реорганізацією, реструктуризацією, економічними інтересами та репутацією. Для уточнення місця категорії "розвиток підприємства" в системі економічних категорій та понять розробленої карту зв'язків категорій.

Для найповнішого пояснення сутності розвитку підприємства введено поняття експлейнарного базису розвитку, що розглядається як сукупність теоретичних основ,

положень та інструментів, які залучаються для пояснення перебігу розвитку підприємства (рис. 1).

Рис. 1. Експлейнарний базис розвитку підприємства

Для формування гносеологічного поля розвитку підприємства використано модель ядра та захисного поясу І. Лакатоса [4], в якій парадигма розвитку підприємства спирається на фундаментальні поняття, які є її аксіомами і основою подальших розробок, припущень, гіпотез та висновків. Ядром гносеологічного поля розвитку підприємства є низка теоретичних положень (емерджентна цілісність підприємства як системи, діада "самоорганізація – хаос", визнання для підприємства більш характерним стан динамічної, а не статичної рівноваги, а окремі стани статичної нерівноваги або (особливо) статичної рівноваги - проекцією траєкторії динамічної рівноваги у часі). До захисного поясу моделі включені положення щодо головної мети розвитку підприємства, мінливості зовнішнього середовища; визнання підприємства в довгостроковому періоді сталою системою, в якій окремо існує взаємозв'язок в метасистемі "підприємство – зовнішнє середовище" та ін.

Понятійний апарат містить такі базові поняття: розвиток, розвиток підприємства, зовнішнє середовище, сценарій, рівновага, гомеостазис.

Положення теоретичної фундаментальної основи розвитку підприємства (теорії економічного розвитку, загальної теорії систем, тектології, еволюціоніки, енвіроники, теорій циклів, технічно-економічного розвитку суспільства та аутопойезису) дозволяють всебічно пояснити теоретичну основу розвитку підприємства. Положення теоретичної прикладної основи розвитку підприємства дозволяють визначити напрями дій та моделювати поведінку економічних систем в нелінійних дисипативних середовищах. До їх складу віднесені економічна семіотика, економічна динаміка, магістральна теорія, теорії катастроф Р. Тома, хаосу, поля сил К. Левіна, сприйнятливості запиту Д. Куперрайдера, траєкторій галузевих змін А. МакГахана та ідею вимірів змін А. Петтігрю та Р. Уіппа.

За результатами монографічного аналізу закони розвитку підприємства поділені на чотири ієрархічні взаємопов'язані групи: загальні закони розвитку матеріальних та суспільних систем, загальні закони підприємства, специфічні закони управління та розвитку, галузеві та функціональні закони. Зі зростанням рівня ієрархії збуває ступінь універсальності закону, а наочність прояву зростає.

Змістовою основою розвитку підприємства є зміни (усередині підприємства, у відносинах між підприємством та суб'єктами зовнішнього середовища): розвиток підприємства відбувається завдяки сукупності змін. Зв'язок змін та розвитку є причинно-наслідковим, зворотнім, взаємним та рекурсивним.

Таким чином, розвиток як загальнонаукова категорія розглядається з трьох найтіснішим чином пов'язаних сторін - як закон, як принцип та як явище, крізь призму кількісних та якісних змін, накопичення яких зумовлює перехід системи з одного стану до якісно іншого. Для надання повного пояснення розвитку підприємства введено поняття експлейнарного базису розвитку, який розглядається як сукупність теоретичних основ, положень та інструментів, що залучаються для пояснення перебігу розвитку підприємства. Експлейнарний базис розвитку підприємства є вужчим за методологічний базис - не містить окремих елементів (фактів, ідеалізацій, постулатів; обмежено включає емпіричну основу), є більш гнучким (може включати варіативну теоретичну прикладну основу, справедливість якої для конкретної ситуації визначається на основі ситуативного аналізу), містить інструменти для пояснення розвитку підприємства.

Результати аналізу стану експлейнарного базису розвитку підприємства дозволили констатувати достатню розробленість гносеологічного поля, понятійного апарату, теоретичної фундаментальної та теоретичної прикладної основ розвитку підприємства, його законів та змістовної основи. Але потребує покращання епістемологія розвитку підприємства, зокрема потрібне окреслення складу та змісту використовуваних категорій та понять (йдеться про природу розвитку підприємства, його рушійні сили та ресурси, упорядкування типів розвитку підприємства), доопрацювання інструментальної складової експлейнарного базису розвитку підприємства, зокрема, інструментарію оцінювання та моделювання розвитку підприємства, а також вибору способів його розвитку.

Література

1. Герасимчук В. Г. Розвиток підприємства: Діагностика, стратегія, ефективність / Василь Гнатович Герасимчук. — К.: Вища школа, 1995. — 266 с.
2. Гриньов А. В. Інноваційний розвиток промислових підприємств: концепція, методологія, стратегічне управління : [монографія] / Андрій Валентинович Гриньов. — Х.: ВД "ІНЖЕК", 2003. — 308 с.
3. Ілляшенко С. М. Управління інноваційним розвитком: проблеми, концепції, методи : [навч. посібник] / Сергій Миколайович Ілляшенко — Суми: Університетська книга, 2003. — 278 с.
4. Лакатос І. Методологія дослідницьких програм / І. Лакатос ; пер. с англ. — М.: АСТ: ЕРМАК, 2003. — 380 с.
5. Ляшенко В. І. Регулювання розвитку економічних систем: теорія, режими, інститути : [монографія] / В'ячеслав Іванович Ляшенко. — Донецьк: ДонНТУ, 2006. — 668 с.
6. Пономаренко В. С. Стратегічне управління розвитком підприємства : [навчальний посібник] / В. С. Пономаренко, О. І. Пушкар, О. М. Тридід. — Харків: ХДЕУ, 2002. — 640 с.
7. Пономаренко В. С. Стратегія розвитку підприємства в умовах кризи : [монографія] / В. С. Пономаренко, О. М. Тридід, М. О. Кизим. — Харков: ВД "ІНЖЕК", 2003. — 328 с.
8. Раєвнева О. В. Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі : [монографія] / Олена Валентинівна Раєвнева. — Харків: ВД "ІНЖЕК", 2006. — 496 с.